

Демчук О. А.<https://orcid.org/0000-0003-2031-0092>

Національний університет «Острозька академія»

**ОБРАЗ ВОРОГА В ПОЕЗІЇ ВАСИЛЯ МАХНА:
ІМАГОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ**

У статті за допомогою провідного імагологічного методу досліджено образ ворога в поетичних текстах Василя Махна. Повномасштабне вторгнення росіян в Україну, окупація її територій і анексія Криму актуалізували увагу сучасних наукових студій до етнічних й ідентичнісних питань у літературі та постколоніальних контекстів культури й історії. Особливо дослідників цікавлять тексти авторів, які в своїх творах вдаються до конструювання простору теперішньої війни, репрезентації контрастних образів свого, українського, й ворожого, російського. До таких письменників належить і Василь Махно, поет, прозаїк, літературознавець, перекладач, який є голосом української самобутньої культури в глобалізованому світі.

Завданням статті стало дослідження специфіки авторського імаготворення ворожого (образу росіян) у віршах, аналіз імагоперцепції ворога у поетичній творчості Василя Махна. Під час дослідження увагу зосереджено на текстах автора, які охоплюють події Революції Гідності, початок вторгнення росіян на Схід України, окупацію півострова Крим, події АТО і повномасштабної війни, що розпочалася 24 лютого 2022 року.

У статті простежено поступову трансформацію образу росіян у художній картині світу Василя Махна із просто чужого у чуже-вороже. Цілком закономірно, що до початку трагічних подій ХХІ століття, а саме точки неповернення, якою став Євромайдан, негативна рецепція російського не була чіткою й набувала розмитих рис. Таке сприйняття пов'язане із заплутаними історичними й політичними взаєминами українського й російського народів, які коливалися всі ці роки від імперіалістської агресії з боку сусідів до ілюзорного примирення. Утім, у роботі доведено, що досліджуваний гетерообраз в рецепції письменника набув однозначних рис кровожерливості, жорстокості, безжальності, остаточно трансформувавшись у вороже із початком активних бойових дій. Наукова розвідка також акцентує увагу на подекуди гіперболізованому глузливому змалюванні збірного образу ворога, який постає децю комічним і недолугим. Такий прийом поширений у літературній традиції як спосіб боротьби з травмою воєнної дійсності й засіб підняття бойового духу.

Абсолютною протилежністю образу ворога у Василя Махна закономірно постає імідж українського народу. Своє в поезії автора набуває сакральних характеристик жертовності й боротьби за національну ідентичність, державність і свободу.

Ключові слова: імаготворення, етнообраз, своє–чуже, вороже, постколоніальний дискурс, національна ідентичність, імагологія.

Постановка проблеми. Трагічна реальність сьогодення, спричинена повномасштабним російським вторгненням в Україну, актуалізувала інтерес літературних студій до питань національної ідентичності, укоріненості й безгрунтянства. Жорстокі події ХХІ століття зумовили запит на активні дослідження імаготворення *свого* й *чужого* в контексті простору війни. Особливу увагу науковців прикуто до проблеми трансформації образу *чужого* у *вороже* «під тиском ксенофобських настроїв як наслідку репресивного історичного досвіду і колоніальної політики»

[5, с. 473]. Літературознавці обирають об'єктом своїх розвідок тексти авторів, у поезиці яких відтворено зону бойових дій, де негативне ставлення жертви до нації-агресора є закономірним, зокрема це стосується репрезентації сучасної війни й (пост)колоніальних контекстів взаємодії українського народу й росіян. До письменників, проблематика чийх творів зосереджена на стосунках *свого* й *ворожого*, належить і Василь Махно, самобутній автор, у чийх текстах відображено розмаїття історичних і географічних просторів, *homo viator*, відкритий до світу, який водночас «узяв на

себе відповідальність за втрачений багатокультурний всесвіт України...» [10, с. 8].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Провідні дослідження в галузі імагології належать Манфреду Беллеру, Гуго Дизерику, Жану-Марі Карре, Юпу Лірссену, Деніелю-Анрі Пажо. У вітчизняному літературознавстві методологію й історію імагологічних студій вивчали Василь Будний, Юлія Ковальчук, Дмитро Наливайко, Ірина Пупурс, Вікторія Якимович та інші.

Імагологія завдяки своєму мультидисциплінарному характеру, зокрема в контексті вивчення творення образу ворога, тісно пов'язана з постколоніальними студіями, основоположником яких вважають Едварда Саїда. Розвивали цю дослідницьку течію в світовій науці також Гаятрі Чакраворті Співак, Франц Фанон, Іхаб Хассан. В українському літературознавстві вивченню постколоніальних студій, простору війни, образу ворога, зокрема й російсько-українським відносинам, присвятили свої дослідження Віра Агеєва, Тамара Гундорова, Артур Малиновський, Ярослав Поліщук, Оксана Пухонська та інші.

Різні аспекти творчості Василя Махна розглянуто в наукових працях Івана Андрусика, Тараса Антиповича, Олени Бондаревої, Ігоря Котика, Світлани Кочерги, Ігоря Набитовича, Йоханана Петровського-Штерна, Богдана Рубчака, Остапа Сливинського, Жанни Янковської. Утім, жодна з цих студій не розкриває питання конструювання образу ворога в творчості автора, що й робить нашу розвідку актуальною.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз специфіки імаготворення образу ворога (росіян), дослідження особливостей рецепції *ворожого* в поетичних текстах Василя Махна, написаних за часів Євромайдану, окупації Криму, АТО, повномасштабної війни.

Виклад основного матеріалу. Імаго *чужого* зазвичай перебуває на межі негативного й позитивного сприйняття. Трансформація чужинця в категорію ворожості відбувається, коли гетерообраз є носієм небезпеки чи загрозою знищення для певного народу: «На сьогодні пріоритетним значенням концепту ворог є "військовий супротивник", "ворог на полі бою"» [2, с. 30]. Тож образ ворога здебільшого конструюється в контексті простору війни й набуває рис агресивності, зображується загарбником. У сучасному українському дискурсі феномен *ворожого* беззаперечно уособлює російський етнос. Історично-культурні зв'язки двох народів завжди ґрунтувалися на конфліктах і протистояннях, позаяк основою цих міждержавних

відносин було намагання української нації відстояти й захистити свою ідентичність в умовах перманентної російської агресії й колоніальної політики щодо України. Віра Агеєва в наукових есеях «За лаштунками імперії» (2021) окреслює перебіг таких взаємин: «Попри всі зачистки, культурна пам'ять не була втрачена й антиімперський культурний спротив насправді ніколи не припинявся» [1, с. 11]. Василь Махно як представник українського народу у поетичній формі документує реальність, у якій перебуває Україна понад десять років через постійну загрозу зі сторони сусідньої держави. Автор трансформує досвід проживання межових ситуацій сучасної історії своєї країни в літературну творчість, яка, на думку Оксани Пухонської, є «дієвим інструментом культурної нарації й терапії багатоаспектної травми війни» [12, с. 323].

Рецепцію Євромайдану, анексії півострова Крим і початку російського вторгнення на Схід України автор зафіксував у циклі «Революція», вміщеному в збірці «Ровер» (2015). У віршах збірки відтворено знакові події у хронологічній послідовності: від перших днів Революції Гідності до перебігу сучасної війни. На початку згаданого циклу поезій у творі «Розмова через скайп» простежуємо зіткнення протилежних поглядів і реальностей: *«збираюся – каже – автобусом їхати на Майдан / влада курва... / <...> / а у мене – кажу – океан і чайки / а також що їздив з автoм до свого механіка / що у нас перед Різдвом святкують Хануку»* [9, с. 193]. Діалог набуває фрагментарних рис, оскільки поділений відмінністю досвідів ліричного героя-мігранта, який мешкає у США, та його українського друга, котрий маркує негативне, навіть вороже, ставлення українців до очолюваної Віктором Януковичем тогочасної влади. Попри таку дуальність буденностей двох учасників розмови, відстороненість товариша з Америки оманлива, позаяк навіть у дещо розгубленому й дезорієнтованому стані він абсолютно переконаний, *«що їхати конче автобусом на Майдан»* [9, с. 193]. Спроби приховати свої хвилювання за допомогою реплік про буденність у благополучній на той час країні не суперечать тому, що друг-мігрант усвідомлює важливість суспільної кризи в Україні й загрозу майбутньому держави. Це сповна розуміли всі українці, у якій би країні вони не мешкали на ту пору. Розмова у скайпі увиразнює болісну реальність, де кожен діалог може бути останнім, тому, висловлюючи надії на зустріч наступного разу, кожен із друзів допускає, що їхні наміри може порушити брутальна невідомість майбутнього.

В інших віршах циклу, наприклад у тексті

«Вічна війна», Василь Махно чітко окреслює сутність історичних подій, що привернули увагу всього світу, хоча й багатьом здавалися хаосом. Настає стадія прийняття й розуміння нової реальності: «*що відбувається там на Майдані? / під ці перестуки барабанні / що в тім повітрі горить і горить? / <...> / значить війна і ніхто не відступить / там на Грушевського – лінія фронту / дим набивається носом і ротом*» [9, с. 194]. Відповідно простір України перетворився на зону війни, у межах якої функціонує опозиція *свого* й *ворожого*.

Як слушно стверджує Євгенія Лебідь-Гребенюк, національним ворогом не обов'язково повинен бути хтось зовнішній, якийсь чужинець, «національний ворог може бути і внутрішнім, прихованим або явним, – це свідомі запродавці й зрадники, які є частиною нації, але діють всупереч її інтересам, зазіхаючи на духовні та матеріальні цінності, колабораціонуючись із зовнішнім загарбником» [4, с. 183]. У поетичних текстах Василя Махна цю тезу проілюстровано образами зрадників серед *своїх*: *вороже* втілюють здебільшого представники силових структур. Наявність у віршах «Вічна війна», «Про війну» тощо слів із негативною семантикою, нецензурної лексики є способом висловити зневагу й ненависть до тих, хто підло замахнувся на свободу власного народу або під маскою доброчинності ховав своє зрадницьке обличчя, що врешті призвело до масових убивств майданівців.

Окрім ворога внутрішнього, у циклі Василя Махна «Революція» зображено й зовнішнього, стороннього агресора, якого вбачаємо, до прикладу, в образі «*снайпера-придурка*». Хоча в поезії немає чітко означення його етнічної приналежності, із контексту цілком очевидно, що ворогом-убивцею постає представник російських силових структур. Натомість *своє* уособлено в іміджі жертв жорстоких розправ на Майдані, котрим ліричний герой неабияк емпатує й співчуває. Образ українців, які постраждали від дій ворога, захищаючи свободу, набуває рис сакрального мучеництва: «*кров убієнних тиха і чиста / сніг їх бинтує й оплаче їх сніг*» [9, с. 194]. Символіка снігу корелює з біблійним пафосом очищення й підкреслює швидкоплинність життя.

Утім, у поетичній творчості Василя Махна періоду між Євромайданом й повномасштабним вторгненням росіян в Україну все ще зрідка натрапляємо на згадки російських письменників: «*Бунін зупинився в Одесі*» [7, с. 10], «*в Марбурзі за сіруватим замком / дім шукати вслід за Пастернаком*» [7, с. 79], «*я з тобою в Парижі – Маяковський і Брик*» [8, с. 354]. Ліричний герой насамперед пов'язує простір своїх подорожей із досвідами

інших, росіян, які ще не набувають статусу *ворожого* в цих рядках, оскільки люди культури, письменники, поки що не асоціюються в його свідомості із загрозою. Це спричинено заплутаним і складним минулим України й Росії, постколоніальним контекстом, який не дозволяв у певні історичні епохи провести чітку межу між *чужим* і *чужим-ворожим*. Тетяна Сушкевич пояснює взаємини двох країн так: «Що ж до Росії, то ставлення до неї завжди було неоднозначним, "від презирства до братання" (певно, через безпосереднє сусідство, наприклад, як із Європою через посередництво Польщі)» [13, с. 232]. Таким чином, у часи, коли агресія ворога перебуває в стані гібридної війни чи в пасивному річищі, розмитість сприйняття нації-загарбника буде закономірною. Проте образ країни-агресорки трансформується «в українській культурі й літературі залежно від історичної епохи» [4, с. 183]. Відповідно рецепція іміджу росіянина в текстах Василя Махна набуває чіткої конотації *ворожого* з початком повномасштабного вторгнення в Україну, що простежуємо в поетичних рецепціях трагічних подій після 24 лютого 2022 року, котрі увійшли до мінізбірки «Псальма. Перед лицем війни»¹. Наприклад, інтертекстуальні мотиви вірша «Війна» розкривають переосмислення візії російських авторів, притаманних українським літераторам у минулому, пропонують нові сенси, згідно з якими письменники нації-агресорки постають загарбниками, які здушують у імперських лещатах українську культуру відповідно до свого колоніального мислення: «*Господи, як там в Тичини: / "І Бєлий, і Блок, і Єсенін" / як вони нас оточили / з усіх чотирьох обсіли*» [6]. Василь Махно, апелюючи до Павла Тичини, підкреслює, що українські автори минулих епох інтуїтивно передбачали катастрофу сліпої довіри до так званих інтелігентів *ворожої* нації, однак ці попередження були проігноровані.

Позаяк образ ворога втратив сліди найменшої двозначності, служителів і прибічників російської загарбницької машини автор зображає лицемірними брехунами (що підсилено зооморфними ознаками), які намагаються маргіналізувати історію й культурну спадщину України: «*брешуть же їхні лисиці / що в нас ні щитів ні століть*» [6]. Заперечу-

¹ Махно В. Псальма. Перед лицем війни [Machno W. Psalmy. W obliczu wojny] / перекл. на польську Б. Задурра. Sejny: Wydawca Fundacja «Pogranicze», Львів: Джезва, 2022.

До двомовної збірки увійшло близько двадцяти віршів Василя Махна про війну, написаних після початку повномасштабного вторгнення. Значну частину з них опубліковано на або на Facebook-сторінці автора або електронному ресурсі «Збруч».

ючи обман ворожого гетероїдизму, Василь Махно вдається до алюзій на героїчну поему давньої літератури «Слово про Ігорів похід». Цей текст набуває рис символу тисячолітньої історії нашої культури й боротьби за ідентичність із підступним ворогом: «*кудиш же веде нас Ігор / за Дон зі своїм полком / сьогодні з лютневим снігом / і завтра з черленим щитом*» [6]. Залишаються незмінними й збірні сили імперії, котра, колонізуювши інші народи, жене їх у бої з метою поневолення української держави: «*а тьма їхня з Тьмуророкані / а їхні – мокша і чудь / стріляють по нашому стані / по наших позиціях б'ють*» [6]. Письменник підкреслює відсутність етносвідомості росіян, зображаючи їх як поєднання різних груп чи племен. Згідно з думкою Зоряни Годунок, «ідентифікація є одним із ключових формантів картини світу» [3, с. 22], тому вороже, позбавлене національної свідомості та цієї єдиної картини, перетворюється на маріонеток без жодних цінностей.

Проте Василь Махно чітко усвідомлює, що росіяни утворюють основу безжалісної маси окупантів, тому саме вони несуть відповідальність за розширення так званого «руського мира». У поезії «Росіянам» типового представника *ворожого* уособлює збірний образ «Вані»: «*звісно тьма вас – і вас безмірно / звісно тисячі ваших Вань / входять мірно із руським міром / залишаючи безмір страждань*» [6]. «Ваням» бракує емоційного інтелекту, критичного мислення, саморозуміння, а людина без цих рис легко здатна стати жорстоким інструментом імперіалістської машини агресора. У тексті зі зневагою відтворено психопортрет ворога, зокрема глумливо змальовано вигляд російських солдатів: «*ув ушанках – з подертими кедами / вас ведуть ваші тлусті попи*» [6]. Опис ворожої армії як недолугої, безумовно, є гіперболізованим, але саме цей прийом утвердився в літературній традиції задля підтримки духу опору, вивіщення *свого* над *ворожим* у всіх аспектах.

У поезії Василя Махна «З Маріуполя» закономірно простежуємо мотив кровожерливості російської держави. Оскільки текст написано 23 березня 2022 року, найімовірніше в ньому йдеться про бомбардування маріупольського полового будинку: «*ворогам не про сором кажи / вони вбили і сина і матір / розстріляли медичні палати / ну а ти*

вздовж будинків біжи» [6]. Убивство беззахисних, перетворення цивільного простору на зону війни відкриває нові рівні жалюгідності й жорстокості ворога, через що росіяни в авторському художньому світі позбавлені ознак людяності чи принципів моралі.

У поетичних текстах письменника закономірно для стосунків *свого* й *ворожого* український і російський етноси постають протилежностями. На відміну від загарбників, автообраз у віршах автора оповитий теплом, співчуттям, глибоким болем, що перегукується зі Священним писанням. Не дарма Василь Махно для своєї воєнної лірики жанровим патерном обирає «Псалми». У поезії «Псалом скорботи» читаємо: «*дівчинка вбита – прострелений хлопчик / тепер вона – ластівка; він – горобчик / тепер вони птаство птахів / невдовзі проб'ється трава – пролізе / крізь їхню кров й іржаве залізо / крізь літери читаних нами псалмів*» [6]. Образ смерті в тексті постає можливістю переродження, що здатне продовжити несправедливо перерване міфологізоване життя жертвам безжальної російської агресії в зворушливих поетичних образах, позаяк представників *свого* завжди «хочеться бачити "чистими", вільними від тіні чужинців та ворогів» [11, с. 195].

Висновки. Отже, у поетичних текстах Василя Махна рецепція образу росіянина закономірно пройшла всі етапи перетворення з *чужого* в беззаперечне *вороже* внаслідок історичного й суспільного зламу епохи від Революції Гідності до сучасної трагічної війни, що триває понад десятиліття. Імідж сусіда-агресора набуває різких рис жорстокості, безжальності, притаманних позбавленому людяності терористу, сформованому колоніальною політикою квазіфедерації. Натомість образом-антитезою російського постає автоїмідж, який репрезентовано в сакральних координатах жертвовності й боротьби за свободу й державність української нації.

Вивчення конструювання образу ворога й іміджу *свого* в контексті простору війни заслуговує на подальші дослідження не лише в творчості Василя Махна, а у текстах представників сучасної української літератури. Насамперед актуальними в цьому аспекті будуть поезії письменників-військових (Артура Дроня, Дмитра Лазуткіна, Ярини Черногуз та інших).

Список літератури:

1. Агеєва В. За лаштунками імперії. Есеї про українсько-російські культурні відносини. К. : Віхола, 2021. 360 с.
2. Булик-Верхола С. Мовний образ Росії як ворога (на матеріалі ЗМІ періоду російсько-української війни). *Закарпатські філологічні студії*. 2022. Вип. 23. Т. 1. С. 29–33. DOI: <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.23.1.5>

3. Годунок З. Засоби творення Свого й Чужого в картині світу, репрезентованій замітками про АТО. *Мова. Суспільство. Журналістика: збірник матеріалів XXII міжнародної науково-практичної конференції з проблем функціонування і розвитку української мови, м. Київ, 08.04.2016 р. К.* : Видавець Паливода А. В., 2016. С. 21–25.
4. Лебідь-Гребенюк Є. Художня модифікація образу ворога у поетичній творчості Тараса Шевченка. *Шевченкознавчі студії*. 2015. Вип. 18. С. 179–186.
5. Малиновський А. Антропологія української прози першої половини XIX століття. Культурні трансфери. К : Талком, 2022. 560 с.
6. Махно В. Василь МАХНО: поезія та есеї. [Сторінка Facebook]. *Facebook*. <https://www.facebook.com/makhno>.
7. Махно В. Паперовий міст. Львів : Видавництво Старого Лева, 2017. 128 с.
8. Махно В. Поет, океан і риба: вибрані вірші (1993–2018). Харків : Фоліо, 2019. 512 с.
9. Махно В. Ровер: вибрані вірші та есеї 2011–2014. Тернопіль : Крок, 2015. 230 с.
10. Петровський-Штерн Й. Слово ожиле і перевтілене. В. Махно. *Єрусалимські вірші / Jerusalem Poems*. К : Критика, 2016. С. 8–39.
11. Поліщук Я. РЕВІЗІЇ пам'яті: літературна критика. Луцьк: ПВД «Твердиня», 2011. 216 с.
12. Пухонська О. Літературна реконструкція людини війни в романі Горана Войновича «Югославія, моя Батьківщина». *Вчені записки ТНУ ім. В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. 2025. Т. 36 (75). № 1. Ч. 1. С. 323–331. DOI: <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2025.1.1/52>
13. Сушкевич Т. Автообрази в гетеропросторі українського історичного роману XX ст. *Волинь філологічна: текст і контекст. Імагологічна проблема польської, білоруської, російської та української літератури і європейський контекст*. 2011. Вип. 11. С. 230–236.

Demchuk O. A. THE ENEMY IMAGE IN THE POETRY OF VASYL MAKHNO: AN IMAGOLOGICAL PERSPECTIVE

The article examines the image of the enemy in the poetic texts of Vasyl Makhno using the imagological method. Russia's full-scale invasion of Ukraine, the occupation of its territories, and the annexation of Crimea have brought renewed scholarly attention to ethnic and identity-related issues in literature, as well as to postcolonial contexts of culture and history. Contemporary research is particularly focused on authors who construct the discursive space of the present war and represent contrasting images of the Self (Ukrainian) and the hostile Other (Russian). Vasyl Makhno belongs to this group of writers as a poet, prose writer, literary scholar, and translator who functions as a voice of authentic Ukrainian culture in the globalized world.

The purpose of the article is to investigate the specificity of the author's image-making of the hostile Other (the image of Russians) in his poetry and to analyze the imagological perception of the enemy in Vasyl Makhno's poetic texts. The study focuses on poetry that encompass the events of the Revolution of Dignity, the beginning of Russia's invasion of Eastern Ukraine, the occupation of the Crimea, the events of the Anti-Terrorist Operation (ATO), and the full-scale war that began on February 24, 2022.

The article traces the gradual transformation of the image of Russians in Vasyl Makhno's artistic worldview from merely the Other to the hostile Other. Prior to the tragic events of the twenty-first century—specifically the point of no return marked by the Euromaidan—the negative perception of the Russian image was not clearly defined and remained blurred. This perception was shaped by the complex historical and political relations between the Ukrainian and Russian peoples, which oscillated for decades between imperialist aggression on the part of the neighboring state and illusory reconciliation. However, the study demonstrates that the hetero-image in the writer's reception acquires unequivocal features of bloodthirstiness, cruelty, and mercilessness, finally transforming into an enemy image with the outbreak of active hostilities. The research also emphasizes the occasionally hyperbolized, mocking depiction of the collective enemy image, which appears partly comic and clumsy. This strategy is widely used in literary tradition as a way of coping with the trauma of wartime reality and as a means of boosting morale.

The absolute opposite of the image of the enemy in the poetry of Vasyl Makhno is naturally represented by the image of the Ukrainian people. The Self in his poetry acquires sacral characteristics of sacrifice and struggle for national identity, statehood, and freedom.

Keywords: *image construction, ethnic image, self-other, enemy, postcolonial discourse, national identity, imagology.*

Дата першого надходження статті до видання: 24.02.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.03.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 14.05.2026